

Φραγμοί στην εκπαίδευση και την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ – ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ – ΝΙΚΟΣ ΦΑΚΙΟΛΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει τα προβλήματα πρόσβασης των ατόμων με ειδικές ανάγκες σε διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης και τους φραγμούς που περιθωριοποιούν και αποθαρρύνουν τα ενδιαφέροντα και τις προσδοκίες τους. Τα προβλήματα αυτά βρίσκονται σε αλληλοεξάρτηση και επεκτείνονται στην αγορά εργασίας από το πρώτο στάδιο επιλογής επαγγέλματος μέχρι την απόσυρση των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την ενεργό επαγγελματική δράση. Βασικός στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση της έκτασης και έντασης αυτών των προβλημάτων, η ανάλυση των κυρίαρχων αιτιών που τα προκαλούν, καθώς και η διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων για την έγκαιρη αντιμετώπισή τους από την πολιτεία και την κοινωνία.

Limits in the Education and Professional Choices of the Handicapped in Greece

MIHALIS KASSOTAKIS – SAVAS PAPAPETROU – NIKOS FAKIOLAS

ABSTRACT. Access to all levels of education for handicapped people is still a key question in Greece. The purpose of this report is to explore the limits related to those needs. Obstacles of this type strengthen the mechanisms of social exclusion and discourage handicapped people from developing their interests and fulfilling relevant life expectations.

Educational problems are constantly interrelated affecting the full participation of handicapped people in the labour market from the very early to the very late stage of their professional career. Apart from the effort to describe the problems of the handicapped people in Greece, the authors try to elaborate further on the state and causes of the above situation and, also, to propose effective ways of dealing with the problem.

A. Αντί Προλόγου

Σκοπός της έκθεσης αυτής είναι η συνοπτική παρουσίαση του συστήματος της αγωγής, επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα και κυρίως η επισήμανση των σοβαρότερων εμποδίων τα οποία αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτά τόσο σε ζητήματα εκπαίδευσης, όσο και σε θέματα επαγγελματικής απασχόλησης.

Η μελέτη έγινε ύστερα από ανάθεση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και εντάσσεται στο πλαίσιο ευρύτερου ερευνητικού του προγράμματος με αντικείμενο τον εκπαιδευτικό και κοινωνικό αποκλεισμό.

Ο χρόνος που είχαμε στη διάθεσή μας (δύο μήνες περίπου) δε μας επέτρεψε να συγκεντρώσουμε πρωτογενή δεδομένα ούτε και να πραγματοποιήσουμε μια συστηματική έρευνα γύρω από τα θέματα αυτά, όπως ήταν η αρχική μας επιθυμία. Στηριχθήκαμε αναγκαστικά στα υπάρχοντα στοιχεία και στη διαθέσιμη στη χώρα μας σχετική βιβλιογραφία. Δεν μπορούμε ωστόσο να ισχυριστούμε ότι η μελέτη της –για το λόγο που προαναφέραμε– υπήρξε εξαντλητική. Ίσως υπάρχουν και άλλες εργασίες τις οποίες δεν είχαμε υπόψη μας κατά τη σύνταξη του κειμένου αυτού.

Η προκαθορισμένη επίσης έκταση της έκθεσης αυτής μας ανάγκασε να παραλείψουμε πολλές λεπτομέρειες και να περιοριστούμε στα σημεία εκείνα που κρίναμε πιο σημαντικά. Δε γίνεται επίσης λεπτομερής παραπομπή στις μελέτες και εργασίες τις οποίες λάβαμε υπόψη μας κατά τη σύνταξή της. Τις παραθέτουμε στη σχετική βιβλιογραφία.

Οι συγγραφείς της έκθεσης αυτής έχουν πλήρη επίγνωση των αδυναμιών της και της ανάγκης για παραπέρα επέκταση και συμπλήρωσή της. Προσπάθησαν όμως, μέσα στο περιορισμένο πλαίσιο της έκθεσης αυτής, με τα πενιχρά μέσα που διέθεταν και στο λίγο χρόνο που είχαν στη διάθεσή τους, να δώσουν μια γενική εικόνα για την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα μας στον τομέα της ειδικής αγωγής και να καταγράψουν το γενικό προβληματισμό που τον διέπει. Προσπάθησαν επίσης να διαμορφώσουν κάποιες προτάσεις για την εξάλειψη των πιο σημαντικών φραγμών που συναντούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες τόσο στην εκπαίδευση, όσο και στην επαγγελματική τους

κατάρτιση και αποκατάσταση. Θεωρούν το κείμενο που ακολουθεί ως προμελέτη και ευελπιστούν ότι θα τους δοθεί στο άμεσο μέλλον η δυνατότητα να επανέλθουν στο ζήτημα αυτό με μια πιο αναλυτική ερευνητική εργασία και πιο τεκμηριωμένη πρόταση.

Τελειώνοντας, αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών για την ανάθεση αυτή και να συγχαρούμε τους πρωτεργάτες του σχετικού ερευνητικού προγράμματος που προαναφέρθηκε.

Β. Εννοιολογικές διασαφηνίσεις

Σύμφωνα με το νόμο 1566/85 (άρθρο 32), ως «άτομα με ειδικές ανάγκες» θεωρούνται όσοι «πάσχουν από ειδικές ανεπάρκειες ή δυσλειτουργίες οφειλόμενες σε φυσικούς, διανοητικούς ή κοινωνικούς παράγοντες σε τέτοιο βαθμό, που είναι πολύ δύσκολο γι' αυτούς να συμμετάσχουν στη γενική και επαγγελματική κατάρτιση, να εξεύρουν εργασία ή να έχουν πλήρη συμμετοχή στην κοινωνία».

Πιο συγκεκριμένα, ως «άτομα με ειδικές ανάγκες» νοούνται στην παρούσα έκθεση:

- α) Οι τυφλοί και όσοι έχουν σοβαρές διαταραχές στην όραση.
- β) Οι κωφοί και βαρήκοοι.
- γ) Άτομα με σοβαρές κινητικές διαταραχές.
- δ) Άτομα με νοητική καθυστέρηση.
- ε) Άτομα με ειδικές μαθησιακές και άλλες δυσκολίες.
- στ) Άτομα που πάσχουν από ψυχικές νόσους και συναισθηματικές αναστολές.
- ζ) Τα επιληπτικά άτομα.
- η) Άτομα που πάσχουν από την ασθένεια του Χάνσεν.
- θ) Άτομα με διαταραχές της προσωπικότητας.
- ι) Κάθε άτομο που δεν ανήκει σε καμιά από τις προηγούμενες περιπτώσεις και παρουσιάζει διαταραχή της προσωπικότητας από οποιαδήποτε αιτία.

Γ. Η εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα

1. Γενική περιγραφή

Σύμφωνα με τις ρητές επιταγές του Συντάγματος της Ελληνικής Δημοκρατίας (άρθρα 16 και 21), το ενδιαφέρον και η ευαισθησία τόσο της πολιτείας, όσο και των πολιτών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες αποτελεί υποχρέωση προς το συνάνθρωπο και επιβεβλημένη ανάγκη. Υλοποίηση της αρχής αυτής συνιστά η συστηματική μέριμνα της πολιτείας για την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, βασικοί σκοποί της οποίας είναι:

- α) Η ολόπλευρη και αποτελεσματική ανάπτυξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων τους.
- β) Η αρμονική ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία.
- γ) Η αποδοχή τους από το κοινωνικό σύνολο.

Ο οργάνωση και λειτουργία της ειδικής αγωγής στη Ελλάδα διέπονται από πλήθος νόμων, προεδρικών διαταγμάτων και αποφάσεων που έχουν εκδοθεί κατά καιρούς και ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέχρι σήμερα. Για το λόγο αυτό είναι αδύνατη στο πλαίσιο της σύντομης αυτής έκθεσης η παρουσίαση όλων των λεπτομερειών που διέπουν την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Σε γενικές γραμμές πάντως μπορούμε να πούμε τα εξής:

Το σύστημα εκπαίδευσης των ατόμων αυτών αποτελεί μέρος του γενικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας σε όλες του τις βαθμίδες. Η αντίστοιχη εκπαίδευση παρέχεται:

- Σε ειδικά νηπιαγωγεία και σε αυτοτελή ειδικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Σε ειδικές τάξεις ή τμήματα που λειτουργούν μέσα σε κανονικά σχολεία ή σε ειδικές τάξεις ή τμήματα παρατήρησης, τα οποία αποσκοπούν στην αντιμετώπιση δύσκολων περιπτώσεων και τα οποία συνήθως εφαρμόζουν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα.

- Σε κανονικά σχολεία, στα οποία εντάσσονται άτομα με ειδικές ανάγκες.
- Σε ειδικές επαγγελματικές σχολές ή ειδικά τμήματα επαγγελματικής εκπαίδευσης που λειτουργούν μέσα σε κανονικά σχολεία επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και σε ειδικά επαγγελματικά εργαστήρια.

Σε εξαιρετικές περιπτώσεις είναι δυνατή η παροχή ειδικής αγωγής στο σπίτι υπό την επίβλεψη ειδικού, αφού προηγηθεί σχετική ενημέρωση των γονέων και συγκατάθεσή τους.

Η ειδική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική από την ηλικία των 5.5-6 ετών μέχρι και την ηλικία των 15 ετών, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη γενική εκπαίδευση. Μπορεί όμως κάποιο παιδί με ειδικές ανάγκες να αρχίσει την εκπαίδευσή του από την ηλικία των 3.5 ετών (προδημοτική) και να τη συνεχίσει και πέραν της ηλικίας των 15 ετών.

Για να εγγραφεί ένας μαθητής σε ειδικό σχολείο, θα πρέπει να περάσει από την ειδική ιατρική εξέταση για τον καθορισμό του βαθμού και της φύσης της αναπηρίας ή της ανεπάρκειάς του. Η επιτροπή αυτή αποτελείται από ειδικούς επιστήμονες, όπως γιατρούς, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, ειδικούς παιδαγωγούς και άλλους επιστήμονες συναφών κλάδων.

Η ένταξη ατόμων με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες σε ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα μέσα σε κοινά σχολεία γίνεται ύστερα από σύμφωνη γνώμη των δασκάλων, του σχολικού συμβούλου ειδικής ή γενικής εκπαίδευσης, της παιδιατρικής υπηρεσίας και των γονέων. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες παρατηρείται βελτίωση των παραπάνω ατόμων, τότε αυτά μπορούν να επανενταχθούν πλήρως σε κανονική τάξη. Η αλλαγή αυτή είναι δυνατή ακόμη και κατά τη διάρκεια της χρονιάς.

Τα παιδιά που φοιτούν σε ειδικά σχολεία δικαιούνται δωρεάν μεταφοράς από και προς το σχολείο, καθώς και δωρεάν διανομής βιβλίων ή άλλου αναγκαίου έντυπου υλικού. Αυτό ισχύει και για τα βιβλία που δίδονται σε τυφλά παιδιά.

Ορισμένα ιδρύματα ειδικής αγωγής και κυρίως αυτά που εξαρτώνται από το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας παρέχουν στους τροφίμους τους:

- α) Διατροφή και στέγαση (οικοτροφεία).
- β) Ιατρική και παραϊατρική περίθαλψη και βοήθεια.
- γ) Κοινωνική και ψυχολογική υποστήριξη.

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους και σε ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Για την εισαγωγή τους ακολουθείται η εξής διαδικασία:

Ορισμένες κατηγορίες εξετάζονται ως «φυσικώς αδύναμοι» υποψήφιοι με γραπτές ή προφορικές εξετάσεις, ανάλογα με την περίπτωση, κατά τον ίδιο χρόνο και με το ίδιο πρόγραμμα με το οποίο γίνονται οι Γενικές Εξετάσεις και πάνω στα ίδια θέματα στα οποία εξετάζονται οι υπόλοιποι υποψήφιοι. Με απόφαση της ίδιας επιτροπής είναι δυνατό μόνο γι' αυτή την κατηγορία υποψηφίων να παραταθεί ο χρόνος εξέτασης.

Οι τυφλοί, οι κωφάλαλοι και οι πάσχοντες από μεσογειακή αναιμία εισάγονται στα τμήματα που δέχονται τέτοιες κατηγορίες υποψηφίων άνευ εξετάσεων και καθ' υπέρβαση του καθοριζόμενου αριθμού εισακτέων.

2. Το διδακτικό προσωπικό ειδικής αγωγής

Στην Ελλάδα δεν υπήρχαν μέχρι σήμερα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα κατάρτισης εκπαιδευτικών για άτομα με ειδικές ανάγκες, έλλειψη η οποία έχει σοβαρές επιπτώσεις στην όλη λειτουργία και ανάπτυξη της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα. Το μάθημα της ειδικής αγωγής διδασκόταν στις παλιές Παιδαγωγικές Ακαδημίες και στις Σχολές Νηπιαγωγών και διδάσκεται και σήμερα στα περισσότερα Παιδαγωγικά Τμήματα και στα Τμήματα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας των Φιλοσοφικών Σχολών. Δεν επαρκεί ωστόσο για να δώσει μια πλατιά κατάρτιση των μελλοντικών εκπαιδευτικών τόσο της πρωτοβάθμιας, όσο και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε ζητήματα εκπαίδευσης και αγωγής ατόμων με ειδικές ανάγκες και προπαντός δε συνδυάζεται με την απόκτηση πρακτικής εμπειρίας και άσκησης. Σχετικά πρόσφατα έχει εξαγγελθεί η δημιουργία Τμήματος Ειδικής Αγωγής στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας. Ανάλογες προσπάθειες γίνονται και στο πλαίσιο του Τομέα Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, πλην όμως το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα απέχει ακόμη πολύ από του να είναι σε θέση να παράγει εκπαιδευτικούς αυτής της κατηγορίας.

Το μοναδικό μέχρι σήμερα εκπαιδευτικό ίδρυμα που παρέχει

κάποιου συστηματική, ανεπαρκή ωστόσο, κατάρτιση στα ζητήματα αυτά είναι το Μαρασλείο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, στο οποίο λειτουργεί Τμήμα Ειδικής Αγωγής, όπου επιμορφώνεται σε θέματα εκπαίδευσης ατόμων με ειδικές ανάγκες, επί δύο έτη, μικρός αριθμός λειτουργών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Οι αποφοιτούντες από το τμήμα αυτό θεωρούνται δάσκαλοι ειδικευμένοι στην ειδική αγωγή.

Εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής, τόσο για την πρωτοβάθμια, όσο και για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, θεωρούνται ακόμη όσοι έχουν πενταετή υπηρεσία στις Σχολικές Μονάδες Ειδικής Εκπαίδευσης.

Στους παραπάνω πρέπει να προστεθεί και ένας μικρός αριθμός εκπαιδευτικών τόσο της πρωτοβάθμιας, όσο και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές ή έχουν ειδικευτεί στον τομέα της ειδικής αγωγής σε ιδρύματα του εξωτερικού.

Εκτός από εκπαιδευτικούς, στα ιδρύματα ειδικής αγωγής απασχολείται και μικρός αριθμός (151 άτομα το σχολικό έτος 1991-1992) ειδικών επιστημόνων, όπως ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών, λογοθεραπευτών, εργοθεραπευτών, επιμελητών ειδικής αγωγής. Το υποστηρικτικό αυτό προσωπικό είναι ανεπαρκές για να καλύψει τις υπάρχουσες ανάγκες και δεν έχει σαφώς καθορισμένα καθήκοντα.

3. Σχετική Νομοθεσία

NOMOI:

- α) Ν.Δ. 1222/72, ΦΕΚ Α' 153/31.8.1972. «Περί μετεκπαιδύσεως και αναδιοργάνωσης του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαιδύσεως».
- β) Ν. 227/75, ΦΕΚ Α' 273/4.12.1975. «Περί της παρά τω Μαρασλείω Διδασκαλείω δημοτικής εκπαιδύσεως μετεκπαιδύσεως εις την ειδικήν αγωγήν».
- γ) Ν. 1143/81, ΦΕΚ Α' 80/31.3.1981. «Περί ειδικής αγωγής, ειδικής επαγγελματικής εκπαιδύσεως, απασχολήσεως και κοινωνικής μερίμνης των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων και άλλων

τινών εκπαιδευτικών διατάξεων», άρθρα 17, 20, 22.

- δ) Ν. 1566/85, ΦΕΚ Α' 167/30.9.1985. «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης...», κεφάλαιο Ι.

ΠΡΟΕΔΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ:

- α) Π.Δ. 147/76, ΦΕΚ Α' 56/15.3.1976. «Ίδρυση διεύθυνσης ειδικής αγωγής στο ΥΠΕΠΘ».
- β) Π.Δ. 603/82, ΦΕΚ Α' 117/21.9.1982. «Οργάνωση και λειτουργία των Μονάδων Ειδικής Αγωγής».
- γ) Π.Δ. 137/83, ΦΕΚ Α' 60/11.5.1983. «Ίδρυση Σχολής Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης».
- δ) Π.Δ. 472/83, ΦΕΚ Α' 103/25.5.1983. «Συγκρότηση ιατροπαιδαγωγικών διαγνωστικών ομάδων από το νομάρχη» (άρθρο 9).
- ε) Π.Δ. 238/88, ΦΕΚ Α' 103/25.5.1988. «Διενέργεια γενικών εξετάσεων, ορισμός βασικών μαθημάτων και διαδικασία επιλογής σπουδαστών για τις σχολές και τα τμήματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης», «Φυσικώς» αδύναμοι υποψήφιοι (άρθρο 13).
- στ) Π.Δ. 293/88, ΦΕΚ Α' 136/21.6.1988. «Μετατροπή των κατωτέρων τεχνικών και επαγγελματικών σχολών του Εθνικού Ιδρύματος Αποκαταστάσεως Αναπήρων (ΕΙΑΑ) σε ΤΕΣ Ειδικής Αγωγής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης».

4. Στατιστικά Στοιχεία

Ο αριθμός των ατόμων που φοιτούν σε ειδικές εκπαιδευτικές μονάδες (ΣΜΕΑ) σημείωσε τα τελευταία 10 χρόνια (1982-1992) σημαντική αύξηση, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1, φθάνοντας από 2.725 μαθητές το 1982-1983 σε 12.383 το 1991-1992.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η εξέλιξη του αριθμού των ειδικών εκπαιδευτικών μονάδων,
των μαθητών και του προσωπικού τους

Σχολικό έτος	Ειδικά σχολεία	Ειδικές τάξεις σε κοινά σχολεία	Σύνολο μαθητών με ΕΑ	Σύνολο εκπαιδευτικών
1982-83	122	–	2.725	332
1983-84	139	7	3.241	–
1984-85	142	25	3.484	471
1985-86	152	105	4.989	619
1986-87	150	141	5.330	641
1987-88	160	221	6.929	777
1988-89	164	285	8.200	850
1989-90	170	368	9.150	950
1990-91	183	460	10.200	1.122
1991-92	186	520	12.383	1.200

Πηγή: Δελτίο πληροφοριών ειδικής αγωγής ΥΠΕΠΘ, έκδ. 5, 1992.

Η αύξηση αυτή οφείλεται στην έμφαση που δόθηκε κατά την αντίστοιχη περίοδο στην ανάπτυξη της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα και στον πολλαπλασιασμό των αντίστοιχων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή των ειδικών τάξεων στα κανονικά σχολεία, όπως άλλωστε προκύπτει από τον ίδιο πίνακα.

Σήμερα υπολογίζεται ότι ο αριθμός των μαθητών που φοιτούν σε ιδρύματα ειδικής αγωγής αντιστοιχεί στο 0.73% περίπου του συνολικού αντίστοιχου μαθητικού πληθυσμού της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (γενικής και τεχνικής-επαγγελματικής). Το ποσοστό αυτό εξακολουθεί ακόμη να παραμένει μικρό, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι, σύμφωνα με διεθνείς στατιστικές, το ποσοστό του συνολικού αντίστοιχου πληθυσμού που έχει κάποια σωματική αναπηρία ή κάποια νοητική ή ψυχολογική διαταραχή, που δεν του επιτρέπει να παρακολουθήσει τα μαθήματα του κανονικού σχολείου, είναι πολύ μεγαλύτερο.

Ανάλογη αύξηση παρουσίασε και ο αριθμός των απασχολούμενων στα σχολεία αυτά εκπαιδευτικών, όπως προκύπτει από τον ίδιο πίνακα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μέσα σε 10 περίπου χρόνια

τετραπλασιάστηκε ο αριθμός των εκπαιδευτικών που απασχολούνται στην ειδική αγωγή.

Η κατανομή των ατόμων αυτών σε κατηγορίες φαίνεται αναλυτικά στον Πίνακα 2. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι την πλειονότητα αποτελούν τα άτομα με νοητική καθυστέρηση και αυτά τα οποία παρουσιάζουν σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατανομή των μαθητών των ΣΜΕΑ σε κατηγορίες παιδιών με ειδικές ανάγκες

Κατηγορία	Σύνολο μαθητών με ΕΑ	Σύνολο φοιτητών ¹ με ΕΑ	Γενικό σύνολο
Μεσογειακή αναιμία	–	298	298
Κώφωση	722	37	759
Τύφλωση	108	37	145
Σωματική αναπηρία	430	10	440
Άλλες περιπτώσεις ²	11.123	14	11.137
Σύνολο	12.383	386	12.779

1. Ο αριθμός των φοιτητών με ειδικές ανάγκες είναι μόνο για το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στις άλλες περιπτώσεις περιλαμβάνονται φοιτητές με διάφορες ψυχολογικές ή άλλες ασθένειες.

2. Στην κατηγορία «άλλες περιπτώσεις» συμπεριλαμβάνονται οι νοητικά υστερούντες μαθητές, καθώς και αυτοί με μαθησιακές δυσκολίες.

Λεπτομερή στατιστικά στοιχεία για τα άτομα με ειδικές ανάγκες που φοιτούν σε κανονικές τάξεις δεν είχαμε στη διάθεσή μας.

5. Ζητήματα εκπαιδευτικού αποκλεισμού των ατόμων με ειδικές ανάγκες

Παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες έχει σημειώσει στην Ελλάδα σημαντική πρόοδο τα τελευταία χρόνια,

μένουν ωστόσο πολλά ακόμη προβλήματα, τα οποία περιορίζουν σημαντικά τη δυνατότητα συμμετοχής στην εκπαίδευση των ατόμων αυτών, δημιουργώντας έτσι ένα είδος έμμεσου εκπαιδευτικού αποκλεισμού τους. Στα σημαντικότερα από αυτά θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Πρώτα πρώτα πρέπει να τονιστεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία των σχολείων ειδικής αγωγής βρίσκεται στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αδυναμία των ατόμων της κατηγορίας αυτής που διαβιούν στην επαρχία να φοιτήσουν σε τέτοιου είδους σχολεία. Η δυσκολία αυτή αυξάνεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι ο αριθμός των σχολείων ειδικής αγωγής που διαθέτουν οργανωμένα οικοτροφεία, στα οποία μπορούν να διαμείνουν τα άτομα αυτά, είναι περιορισμένος.

Το ίδιο ισχύει και ως προς το σύστημα μεταφοράς των ατόμων αυτών από τα σπίτια τους στο σχολείο, το οποίο βρίσκεται σε υποτυπώδη ακόμη κατάσταση, παρά την προσπάθεια που έχει καταβληθεί τα τελευταία χρόνια και στον τομέα αυτό.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί ότι και η λειτουργία των μονάδων ειδικής αγωγής, που ήδη υπάρχουν, δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις αποδοτική εξαιτίας ελλείψεων που παρατηρούνται τόσο σε προσωπικό, όσο και σε ζητήματα υλικοτεχνικής υποδομής. Σημαντική αδυναμία της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα αποτελεί το γεγονός ότι δεν υπάρχουν, όπως τονίστηκε ήδη, ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα κατάρτισης διδακτικού προσωπικού για την εκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Το πρόβλημα είναι ιδιαίτερα οξύ στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, βαθμίδα από την οποία απουσιάζουν σχεδόν παντελώς εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής. Αυτό σημαίνει ότι χρησιμοποιούνται σε πολλές περιπτώσεις ως δάσκαλοι των ατόμων αυτών άτομα που αγνοούν όχι μόνο την ψυχολογία τους, αλλά και τις ειδικές μεθόδους εκπαίδευσής τους, με συνέπεια να μην εξασφαλίζονται από την άποψη αυτή οι προϋποθέσεις που χρειάζονται για μια υψηλού επιπέδου ειδική αγωγή. Σημαντικά κενά παρατηρούνται επίσης στη στελέχωση των ΣΜΕΑ με ειδικό επιστημονικό προσωπικό, όπως κοινωνικούς λειτουργούς, λογοθεραπευτές, φυσικοθεραπευτές, εργοθεραπευτές και επιμελητές ειδικής αγωγής. Οι ελλείψεις είναι ακόμη μεγαλύτερες στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης των ατόμων αυτών, στις

οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στα προβλήματα επαγγελματικού αποκλεισμού των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Τα κενά και οι αδυναμίες αυτές επηρεάζουν αρνητικά την αποδοτικότητα της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα, η υπανάπτυξη της οποίας αποτελεί την πιο σημαντική έμμεση μορφή εκπαιδευτικού αποκλεισμού των αποκλινόντων ατόμων.

Πρέπει ακόμη να επισημανθεί το γεγονός ότι η επιστημονική καθοδήγηση όσων ασχολούνται με την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες είναι ανεπαρκής, η συνεργασία μεταξύ των εμπλεκόμενων στην υπόθεση αυτή φορέων ατελής και το ισχύον θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο χρήζει περαιτέρω εκσυγχρονισμού.

Πιο έντονος εμφανίζεται ο έμμεσος εκπαιδευτικός αποκλεισμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Ορισμένες κατηγορίες εισάγονται στα ιδρύματα που δέχονται την υποψηφιότητά τους άνευ εξετάσεων και επιπλέον του αριθμού εισακτέων. Άλλες αντίθετα κατηγορίες είναι υποχρεωμένες να υποστούν γραπτές ή προφορικές εξετάσεις, διάκριση που από ορισμένους κύκλους θεωρείται άδικη.

Το πιο σοβαρό όμως πρόβλημα ανακύπτει μετά την εισαγωγή των ατόμων αυτών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στην οποία δεν έχει ληφθεί μέχρι σήμερα καμιά σχεδόν μέριμνα για να μπορούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες να παρακολουθούν τα μαθήματα και τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Εκτός από την έλλειψη ειδικών διαδρόμων πρόσβασης στους χώρους διδασκαλίας, στα εργαστήρια και στις βιβλιοθήκες –έλλειψη που παρατηρείται και στα σχολεία των κατώτερων βαθμίδων–, δεν υπάρχει ειδικό προσωπικό (όπως μεταφραστές νοηματικής γλώσσας, ειδικοί κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι), απαραίτητο για την υποβοήθηση κωφάλαλων και άλλων κατηγοριών ανάπηρων ατόμων να συμμετάσχουν ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Δεν υπάρχουν πανεπιστημιακά βιβλία γραμμένα για τυφλούς ούτε και ειδική υπηρεσία στα πανεπιστήμια και στα ΤΕΙ που να ασχολείται με τα ιδιαίτερα προβλήματα των ατόμων αυτών. Δεν έχουν επίσης διαμορφωθεί ειδικά οικοτροφεία για τα άτομα αυτά, στελεχωμένα με το απαραίτητο προσωπικό και με κατάλληλα διαμορφωμένους χώρους.

Η κατάσταση αυτή που επικρατεί στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση καθιστά σχεδόν «δώρον άδωρον» την εισαγωγή στα αντίστοιχα ιδρύματα μικρού αριθμού ατόμων με ειδικές ανάγκες, τα οποία

συναντούν τεράστιες δυσκολίες για να αποπερατώσουν τις σπουδές τους και –παρά το γεγονός ότι δε διαθέτουμε στοιχεία– πολλά ίσως από αυτά τις διακόπτουν, αποκλειόμενα έτσι από την ανώτατη βαθμίδα της ελληνικής εκπαίδευσης, στην οποία έφτασαν ύστερα από υπεράνθρωπη προσπάθεια.

Το πρόβλημα είναι οξύτερο για όσους προέρχονται από την επαρχία ή από οικονομικά ασθενείς οικογένειες, οι οποίες δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τα πρόσθετα έξοδα που συνεπάγεται η παρακολούθηση τριτοβάθμιων σπουδών από άτομα φυσικώς ανάπηρα, τα οποία έχουν ανάγκη μόνιμου συνοδού.

6. Ο ρόλος των γονέων

Ο ρόλος των γονέων είναι πολύ σημαντικός όχι μόνο για την επιτυχή έκβαση όλων των μέτρων που λαμβάνονται με σκοπό την προώθηση της εκπαίδευσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, αλλά και για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων που εφαρμόζονται στα διάφορα σχολεία.

Η εγγραφή κάποιου παιδιού στα προγράμματα ειδικής αγωγής γίνεται ύστερα από σύμφωνη γνώμη των γονέων, των οποίων η τακτική και ομαλή συνεργασία είναι αναγκαία.

Για το λόγο αυτό οι δάσκαλοι ειδικής αγωγής είναι επιφορτισμένοι και με το έργο της πληροφόρησης και συνεχούς ενημέρωσης των γονέων και με τη δημιουργία κλίματος στενής συνεργασίας σχολείου και οικογένειας.

Δυστυχώς σημαντικό ποσοστό γονέων στερούνται της αναγκαίας πληροφόρησης σε θέματα ειδικής αγωγής, με αποτέλεσμα να μη γνωρίζουν πού να απευθυνθούν για να ζητήσουν βοήθεια, όταν αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις για λόγους αποφυγής του κοινωνικού στιγματισμού αρνούνται να δεχθούν να ακολουθήσει το παιδί τους κάποιο πρόγραμμα ειδικής αγωγής, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που υπάρχει νοητική καθυστέρηση ή ψυχολογική διαταραχή. Δε λείπουν τέλος και οι περιπτώσεις αδιάφορων ή ιδιαίτερα απαιτητικών γονέων, οι οποίοι δημιουργούν προβλήματα στην ίδια την εκπαίδευση των παιδιών τους.

Η μη καλή ενημέρωση μερίδας γονέων και η εκ μέρους τους αρνητική στάση απέναντι στην ειδική αγωγή αποτελούν δυσμενείς παράγοντες για την ανάπτυξή της και μερικές φορές μπορεί να είναι και φραγμοί για τη σωστή εκπαιδευτική αντιμετώπιση των παιδιών τους.

Δ. Επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες

1. Γενική παρουσίαση

Η επαγγελματική κατάρτιση και πολύ περισσότερο η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες αποτελούν σημαντικές προϋποθέσεις για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο και για την προσωπική τους ισορροπία. Για το λόγο αυτό δίδεται σε διεθνές επίπεδο ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης των ατόμων αυτών και στη λήψη ποικίλων μέτρων για να καταστεί δυνατή η απορρόφησή τους από την αγορά εργασίας.

Στη χώρα μας, την επαγγελματική εκπαίδευση των παραπάνω ατόμων έχουν αναλάβει τόσο το Υπουργείο Παιδείας, όσο και τα Υπουργεία Κοινωνικών Υπηρεσιών και Εργασίας.

Στο Υπουργείο Παιδείας ανήκει η Ειδική Επαγγελματική Σχολή Καλλιθέας, στην οποία φοιτούν συνήθως έφηβοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με μαθησιακές δυσκολίες και ελαφρά νοητική καθυστέρηση. Εκτός από τη σχολή αυτή, στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα δεν υπάρχει άλλο ίδρυμα συστηματικής επαγγελματικής εκπαίδευσης ατόμων με ειδικές ανάγκες, γεγονός που αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές αδυναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος όσον αφορά την εκπαίδευση των ατόμων αυτών.

Πιο συστηματική προσπάθεια φαίνεται να αναπτύσσεται στους τομείς που βρίσκονται υπό την εποπτεία του Υπουργείου Κοινωνικών, Υπηρεσιών, υπό την εποπτεία του οποίου βρίσκονται το Εθνικό Ίδρυμα Αποκατάστασης Αναπήρων, το Κέντρο Επαγγελματικής Αποκατάστασης Τυφλών, η Σχολή Κωφαλάλων και άλλα παρόμοια ιδρύματα.

Δραστηριότητες επίσης επαγγελματικής κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες αναπτύσσονται από διάφορα ιδιωτικά ιδρύματα και οργανισμούς.

Ξεχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει στις δραστηριότητες που αναπτύσσονται από τον ΟΑΕΔ, ο οποίος από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες για την επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Πράγματι με το νόμο 1648 του 1986 θεσπίζονται σημαντικά μέτρα για την επαγγελματική κατάρτιση και απασχόληση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Παρέχονται στα ίδια τα άτομα ποικίλες διευκολύνσεις για την κατάρτισή τους, όπως επίδομα κατάρτισης, αύξηση χρόνου άδειας και άλλες. Παράλληλα δίδονται στους εργοδότες κίνητρα για να προσλάβουν στην επιχείρησή τους τέτοιου είδους άτομα, όπως επιδότηση μέρους της αμοιβής τους, κάλυψη σημαντικού ποσοστού της δαπάνης για την κατάλληλη διαρρύθμιση του χώρου εργασίας και άλλα παρόμοια.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής, ο ΟΑΕΔ δημιούργησε την Υπηρεσία Επαγγελματικής Αποκατάστασης Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες, της οποίας οι δραστηριότητες αναφέρονται τόσο σε θέματα κατάρτισης όσο και σε θέματα απασχόλησης.

Η υπηρεσία αυτή επιχορηγεί 65 συνολικά εργαστήρια επαγγελματικής κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες (στοιχεία του 1991), τα οποία λειτουργούν στην περιοχή της πρωτεύουσας (41), στην Πάτρα (8), στο Ηράκλειο Κρήτης (6), στη Θεσσαλονίκη (5), στη Λάρισα (3), στην Κοζάνη (1) και στα Χανιά (1).

Στα εργαστήρια αυτά καταρτίζονταν το 1991 συνολικά 677 άτομα με ψυχικές παθήσεις, με νοητική καθυστέρηση και με διάφορες ελαφρές ή σοβαρές σωματικές αναπηρίες. Οι επαγγελματικές ειδικότητες τις οποίες μάθαιναν ήταν οι εξής: κοπτική – ραπτική (13 εργαστήρια), ξυλουργική (13), υφαντική – πλεκτική (8), καθήκοντα γραμματέων (5), κεραμική (4), κηπουρική (3), χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών (3) και λοιπές ειδικότητες.¹⁶

Παράλληλα ο ΟΑΕΔ δημιούργησε, μετά το 1986, στις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο, Βόλο και Λάρισα), επτά Ειδικά Γραφεία Εργασίας για άτομα με ειδικές ανάγκες, αποστολή των οποίων είναι η υποβοήθηση των ατόμων αυτών στην ανεύρεση εργασίας και στην επαγγελματική τους κατάρτιση.

Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε ότι τα τελευταία χρόνια έγιναν από φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης κυρίως, και από άλλους παράγοντες, ποικίλα σεμινάρια επαγγελματικής κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες ή εκπαίδευσης στελεχών αναγκαίων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους. Τα περισσότερα από τα προγράμματα αυτά επιχορηγήθηκαν από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Η έλλειψη ωστόσο συντονισμού και εποπτείας των δραστηριοτήτων αυτών δεν έχει, κατά τη γνώμη μας, αποφέρει τους καρπούς τους οποίους θα μπορούσε να είχε αποδώσει.

Στατιστικά στοιχεία για το σύνολο των νέων με ειδικές ανάγκες που φοιτούν στις παντός είδους σχολές επαγγελματικής κατάρτισης δεν είχαμε στη διάθεσή μας κατά τη συγγραφή της παρούσας έκθεσης. Διάφορες ενδείξεις όμως μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε την άποψη ότι ο αριθμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες που φοιτούν σε σχολές επαγγελματικής κατάρτισης εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει μικρό ποσοστό της αντίστοιχης κατηγορίας του πληθυσμού, παρά το γεγονός ότι παρουσίασε σημαντική αύξηση τα τελευταία χρόνια. Ας σημειωθεί ότι ο αριθμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες που καταρτίζονται στις σχολές του ΟΑΕΔ (500-700 άτομα περίπου κάθε χρόνο) αντιπροσωπεύει το 1/4 περίπου του αριθμού των αντίστοιχων ατόμων που εγγράφονται ως άνεργοι στα μητρώα του παραπάνω οργανισμού.

Το μεγαλύτερο ποσοστό παραμένει χωρίς καμιά σοβαρή επαγγελματική κατάρτιση, γεγονός που δυσκολεύει την ομαλή ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο και οδηγεί στον επαγγελματικό του αποκλεισμό, στον οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

2. Το πρόβλημα της επαγγελματικής αποκατάστασης ατόμων με ειδικές ανάγκες

Παρά τα μέτρα τα οποία έχουν ληφθεί τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα και στα οποία έγινε ήδη σύντομη αναφορά παραπάνω, το πρόβλημα της επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες εξακολουθεί να παραμένει σοβαρό.

Ενδεικτικά σημειώνουμε ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία ειδικής μελέτης (Μπουρμά, Αγοραστό, 1993) για την επαγγελματική απασχό-

ληση των ατόμων με ειδικές ανάγκες κατά την πενταετία 1986-1990, ο μέσος όρος των εγγραφών άνεργων αναπήρων στον ΟΑΕΔ ήταν 2.136 άτομα, ενώ ο μέσος όρος των προσφερόμενων θέσεων εργασίας ήταν 752 (35.2% των εγγραφών) και των τοποθετήσεων 592 (27.7% των αντίστοιχων εγγραφών).

Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, το συνολικό ποσοστό των υπό εξέταση ατόμων, που τοποθετείται σε θέση εργασίας ή παραπέμπεται για εκπαίδευση, αντιπροσωπεύει μόλις το 42% των εγγεγραμμένων ως άνεργων στα μητρώα ανεργίας του ΟΑΕΔ. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η πλειονότητα των ατόμων αυτών που καταφεύγουν στον ΟΑΕΔ για ζήτηση εργασίας ή κατάρτιση δε βρίσκει ικανοποιητική λύση στο πρόβλημά της.

Αν μαζί με τα παραπάνω στοιχεία συνεκτιμηθεί και το γεγονός ότι οι εγγεγραμμένοι στα μητρώα ανεργίας δεν αντιπροσωπεύουν παρά μέρος μόνο του αντίστοιχου πληθυσμού που ασφαλώς αντιμετωπίζει παρόμοια προβλήματα, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα της επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων της κατηγορίας αυτής είναι αρκετά οξύ.

3. Παράγοντες επαγγελματικού αποκλεισμού των ατόμων με ειδικές ανάγκες

Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια όσον αφορά την απασχόληση των ατόμων με ειδικές ανάγκες και την άμβλυνση των παραγόντων εκείνων που στο παρελθόν καθιστούσαν πολύ δύσκολη έως αδύνατη την επαγγελματική τους αποκατάσταση, δεν έχουν ακόμη διαμορφωθεί οι κοινωνικοοικονομικές, εκπαιδευτικές και εργασιακές προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν την πλήρη ένταξή τους στο παραγωγικό δυναμικό της χώρας.

Υπό αυτή την έννοια μπορούμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι παραμένουν αρκετοί παράγοντες που δυσκολεύουν την επαγγελματική απασχόληση των ατόμων αυτών, δημιουργώντας άμεσα ή έμμεσα ποικίλους φραγμούς για την είσοδο των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας. Μέσα σε αυτούς μπορούμε να κατατάξουμε τους εξής:

Η επαγγελματική εκπαίδευση που παρέχεται στα άτομα αυτά είναι ανεπαρκής, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του ΥΠΕΠΘ. Η απουσία

ειδικών σχολών επαγγελματικής κατάρτισης, στις οποίες θα μπορούσαν να φοιτήσουν άτομα με νοητική καθυστέρηση ή άλλα συναφή προβλήματα αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από το Δημοτικό σχολείο, θεωρείται σοβαρή έλλειψη του συστήματος ειδικής αγωγής. Τα άτομα αυτά αναγκάζονται να φοιτήσουν στο Γυμνάσιο χωρίς σημαντικές ελπίδες να αποκομίσουν κάτι το σημαντικό για τη ζωή τους και στις περισσότερες περιπτώσεις ίσως εγκαταλείψουν το σχολείο λόγω αδυναμίας να παρακολουθήσουν τα κανονικά μαθήματα.

Η έλλειψη σχολών επαγγελματικής κατάρτισης για άτομα με ειδικές ανάγκες είναι ιδιαίτερα αισθητή στην επαρχία, όπου τα άτομα αυτά στερούνται σχεδόν κάθε δυνατότητας να μάθουν κάποιο επάγγελμα που θα τους επιτρέψει να προσπορίζονται τα αναγκαία για τη ζωή τους.

Ελλείπει ακόμη ο αποτελεσματικός συντονισμός μεταξύ των διάφορων φορέων που ασχολούνται με την επαγγελματική κατάρτιση και απασχόληση των ατόμων αυτών, αδυναμία η οποία έχει αρνητικές συνέπειες.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι υπάρχει ανισομερής χωροταξική κατανομή και στα εργαστήρια κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες που επιχορηγούνται ή βρίσκονται υπό την εποπτεία του ΟΑΕΔ. Το 63% από αυτά βρίσκεται στην περιοχή της πρωτεύουσας, ενώ δεν υπάρχει κανένα στις περιοχές της Ανατολικής και Δυτικής Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Θράκης και των νησιών του Ιονίου και του Αιγαίου.

Επιπρόσθετα, οι περισσότερες από τις ειδικότητες που διδάσκονται στα εργαστήρια αυτά αλλά και στα άλλα κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης αναπήρων ή ψυχολογικά αποκλινόντων ατόμων σχετίζονται με παραδοσιακές δραστηριότητες (κοπτική, ραπτική, υφαντική, ξυλουργική, κεραμική και άλλες). Οι σύγχρονες επαγγελματικές εξειδικεύσεις (όπως χειριστές ηλεκτρονικών υπολογιστών, σχεδιαστές και άλλες) δεν έχουν αναπτυχθεί όσο πρέπει. Αυτή η έλλειψη εκσυγχρονισμού δε διευκολύνει την ένταξη στην αγορά εργασίας ακόμα και αυτών των ατόμων που, ξεπερνώντας πλήθος δυσκολιών και προβλημάτων, καταφέρνουν να παρακολουθήσουν κάποιο σχολείο επαγγελματικής εξειδίκευσης.

Τελείως υπανάπτυκτη παραμένει επίσης η ενδοεπιχειρησιακή επαγγελματική κατάρτιση ατόμων με ειδικές ανάγκες, η οποία θα

μπορούσε περισσότερο από κάθε άλλη μορφή να εξασφαλίσει την επαγγελματική απασχόληση των καταρτιζομένων. Η αδυναμία αυτή οφείλεται τόσο σε εγγενείς δυσκολίες που υπάρχουν στις ελληνικές επιχειρήσεις να αναπτύξουν παρόμοιες εκπαιδευτικές δραστηριότητες λόγω του μικρού μεγέθους τους, όσο και στο μικρό αριθμό των απασχολούμενων ατόμων ειδικών κατηγοριών, αλλά και σε πολλούς άλλους λόγους.

Είναι ακόμη πολύ πιθανό η ενημέρωση των ίδιων των ατόμων και των οικογενειών τους γύρω από τις δυνατότητες επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης να είναι περιορισμένη. Η άγνοια αυτή οδηγεί στον κοινωνικό και επαγγελματικό αποκλεισμό των ατόμων αυτών, τα οποία παραμένουν κλεισμένα στον εαυτό τους και στο πρόβλημά τους, μη γνωρίζοντας πού να απευθυνθούν και πώς να βοηθηθούν. Ίσως δε σπανίζουν και οι περιπτώσεις στις οποίες ορισμένες οικογένειες για λόγους αποφυγής κοινωνικού στιγματισμού δε δραστηριοποιούνται ενεργά στην αναζήτηση λύσεων για τα παιδιά τους που εμφανίζουν κάποιο ειδικό πρόβλημα.

Αλλά και στον τομέα της εργοδοσίας παρατηρείται διστακτικότητα πρόσληψης ατόμων με ειδικές ανάγκες, παρά τα κίνητρα τα οποία έχουν θεσπιστεί για την πρόσληψη σε θέσεις εργασίας ατόμων της κατηγορίας αυτής. Ακόμη και οι χώροι εργασίας στις διάφορες επιχειρήσεις και οργανισμούς δεν εξυπηρετούν την εργασία ατόμων που εμφανίζουν κάποια σωματική αδυναμία και σε ελάχιστες περιπτώσεις λαμβάνεται πρόνοια για κάτι τέτοιο.

Σε γενικές γραμμές μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι δεν έχουν ακόμη περιοριστεί σε ικανοποιητικό βαθμό οι κοινωνικές επιφυλάξεις που υπάρχουν ως προς ορισμένες κατηγορίες νέων που έχουν κάποιο σωματικό ή ψυχολογικό πρόβλημα και δεν έχει αναπτυχθεί η κοινωνική ευαισθησία που πρέπει να υπάρχει απέναντι στα άτομα αυτά.

Γ. Προτάσεις

Για την περαιτέρω ανάπτυξη της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα και την προώθηση της επαγγελματικής απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες χρειάζεται ακόμη να γίνουν πολλά. Τα πιο σημαντικά κατά τη γνώμη μας είναι τα εξής:

1. Χρειάζεται να εκσυγχρονιστεί όλο το θεσμικό πλαίσιο το οποίο διέπει τόσο την εκπαίδευση, όσο και την επαγγελματική κατάρτιση και την απασχόληση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Απαιτείται να εκλείψει η πολυνομία που διέπει τα θέματα αυτά και να γίνει μια συστηματική κωδικοποίηση της σχετικής νομοθεσίας.
2. Είναι ανάγκη να υπάρξει καλύτερη συνεργασία και συντονισμός μεταξύ των διαφόρων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων που εμπλέκονται στα ζητήματα αυτά. Στο πλαίσιο της προοπτικής αυτής θα μπορούσε να εξεταστεί αν το Υπουργείο Παιδείας θα μπορούσε να αναλάβει τον κύριο ρόλο στην εκπαίδευση και κατάρτιση των ατόμων αυτών.
3. Χρειάζεται να πολλαπλασιαστεί ο αριθμός των σχολείων ειδικής αγωγής, ιδιαίτερα στα μικρά αστικά κέντρα, τα οποία θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν και σχετικές ανάγκες της υπαίθρου. Παράλληλα, πρέπει να δημιουργηθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διαμονή των μαθητών της κατηγορίας αυτής σε ειδικά οικοτροφεία ή για τη μεταφορά τους από τα σπίτια τους στα σχολεία. Η αντιμετώπιση των ατόμων αυτών οφείλει να ξεφύγει από το πλαίσιο της φιλανθρωπίας και να καταστεί βασικό μέλημα και υποχρέωση της οργανωμένης πολιτείας.
4. Είναι επιτακτική ανάγκη να δημιουργηθεί στα ελληνικά πανεπιστήμια Τμήμα Ειδικής Αγωγής το οποίο θα καταρτίζει εκπαιδευτικούς ικανούς να ασχοληθούν με τη μόρφωση και την επαγγελματική κατάρτιση ατόμων με ειδικές ανάγκες. Τα τμήματα αυτά θα μπορούσαν να αναλάβουν και την επιμόρφωση «εν ενεργεία» εκπαιδευτικών που θα ήθελαν να ασχοληθούν με την ειδική αυτή κατηγορία μαθητών.
5. Αναγκαία θεωρείται η συστηματικότερη παρακολούθηση από όλους τους φοιτητές των Παιδαγωγικών Τμημάτων και των επονομαζόμενων «καθηγητικών σχολών» μαθημάτων ειδικής αγωγής, μέτρο που θα τους επιτρέψει να κατανοήσουν καλύτερα και να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα των υπό συζήτηση ατόμων, όταν αυτά εντάσσονται μέσα σε κανονικές τάξεις.

6. Στην επιστημονική αντιμετώπιση των ζητημάτων που θέτει η αγωγή ατόμων που αποκλίνουν από τα φυσιολογικά θα συνέβαλε σημαντικά η δημιουργία Τμήματος Ειδικής Αγωγής στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και η αύξηση των συμβούλων ειδικής αγωγής στη χώρα.
7. Σκόπιμη θεωρείται η δημιουργία, στο πλαίσιο του Υπουργείου Παιδείας, Ειδικών Επαγγελματικών Σχολών στην Αθήνα αλλά και στις σημαντικότερες επαρχιακές πόλεις, στις οποίες να είναι δυνατή η φοίτηση ατόμων με νοητική καθυστέρηση ή με άλλες ειδικές μαθησιακές δυσκολίες αμέσως μετά το Δημοτικό σχολείο. Οι σχολές αυτές, αλλά και κάθε είδους εργαστήρια ή κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης, πρέπει να συνεργάζονται στενά με τους τοπικούς παραγωγικούς και άλλους κοινωνικούς φορείς, για να διευκολύνεται η επαγγελματική απορρόφηση των αποφοίτων τους.
8. Να δημιουργηθούν στα πανεπιστήμια ειδικές υπηρεσίες υποστήριξης των φοιτητών με ειδικές ανάγκες και να δοθεί σε αυτά η δυνατότητα να προσλάβουν ειδικό προσωπικό που θα μπορούσε να βοηθήσει στην παρακολούθηση των μαθημάτων από άτομα με αισθητηριακές ή άλλες σωματικές αδυναμίες. Το ίδιο ισχύει και ως προς την κατάλληλη διαρρύθμιση των αιθουσών διδασκαλίας, των βιβλιοθηκών, των εργαστηρίων, των εστιατορίων και των λοιπών χώρων αναψυχής των φοιτητών, έτσι ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση σε αυτά ατόμων με σωματικές αναπηρίες.
9. Η ανάπτυξη επίσης προγραμμάτων ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης, όπου αυτό είναι δυνατό, θα συνέβαλε, σε συνδυασμό με τη θέσπιση πιο γενναίων ακόμη κινήτρων προς τους εργοδότες για την απασχόληση των ατόμων αυτών, στην προώθηση της επαγγελματικής τους απασχόλησης.
10. Απαιτείται ακόμα να υπάρξει απλούστευση των γραφειοκρατικών διαδικασιών που απαιτούνται για να μπορεί να εγγραφεί στα μητρώα ανεργίας του ΟΑΕΔ ένα άτομο με ειδικές ανάγκες.
11. Επιβάλλεται να γίνει καλύτερη αξιοποίηση και εθνικός συντονι-

σμός των προγραμμάτων της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της βοήθειας που προσφέρεται από αυτή για την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

12. Τέλος απαιτείται συστηματικότερη και ευρύτερη ενημέρωση των γονέων, των εργοδοτών αλλά και του ευρύτερου κοινού, ώστε να εκλείψουν κάθε είδους κοινωνικές προκαταλήψεις απέναντι στα άτομα με κάποια προβλήματα, να διαλυθούν κατεστημένες παρεξηγήσεις και να καλλιεργηθεί η κοινωνική ευαισθησία που απαιτείται για την αντιμετώπιση των ατόμων αυτών ως ισότιμων μελών της κοινωνίας και για την εξάλειψη κάθε είδους φραγμού που δυσκολεύει την εκπαίδευσή τους και την επαγγελματική τους απασχόληση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Α. (1988), «Οι υποχρεώσεις του ΟΑΕΔ και τα πλεονεκτήματα των εργοδοτών που απασχολούν άτομα με ειδικές ανάγκες», *Απασχόληση και προοπτικές*, ΟΑΕΔ, Αθήνα, σσ. 22-24.
- ΑΣΗΜΑΚΗΣ-ΜΗΚΟΣ (1977), «Τι είναι η ειδική αγωγή και ποιος ο σκοπός της;», *Το σχολείο και το σπίτι*, τ. 2 (182), σσ. 61-63.
- ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1960), *Η παιδική κώφωσις*, Αθήνα.
- ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΙΔΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ (ΥΠΕΠΘ) (1972), *Περί της παρεχόμενης ειδικής εκπαίδευσεως εν Ελλάδι* (πολυγραφημένη έκδοση), Αθήνα.
- ΔΕΣΤΟΥΝΗΣ Γ. (1968), «Παιδαγωγικά θεραπευτικά ιδρύματα», *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4, Αθήνα.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (1992), Βρυξέλλες 1992: Έκθεση της επιτροπής για την πρόοδο της εφαρμογής της πολιτικής ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα εντός των κρατών-μελών, Βρυξέλλες.
- ΖΗΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1988), «Η ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες στην παραγωγική διαδικασία και η πολιτική που ακολουθείται σήμερα σ' αυτό τον τομέα», *Απασχόληση και προοπτικές*, ΟΑΕΔ, σσ. 17-18.
- ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ Κ. (1984), «Η ειδική αγωγή χτες και σήμερα (Γενική κριτική θεώρηση, επισημάνσεις, νέοι προβληματισμοί)», *Νέα παιδεία*, έτος 8ο. τ. 32, σσ. 57-72.
- ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ Κ. (1973), *Η διδακτική των ειδικών σχολείων*, Αθήνα.
- ΚΟΜΠΟΣ Χ. (1984), *Η αρχή της ενσωμάτωσης στην εκπαίδευση*, Λευκωσία.
- ΚΕΑΤ (1985), *Παιδαγωγικός σύμβουλος για την προσέγγιση και αλληλοαποδοχή τυφλών παιδιών*, Αθήνα.
- ΚΟΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Κ. (1988), «Η επαγγελματική κατάρτιση ατόμων με ειδικές ανάγκες», *Απασχόληση και προοπτικές*, ΟΑΕΔ, σσ. 2-21.
- ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ Γ. (1989), *Παιδιά με νοητική ανεπάρκεια*, Αθήνα.
- ΛΑΖΑΝΑΣ Β. (1964), *Η επαγγελματική αποκατάσταση των κωφάλαλων*, Αθήνα.
- ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ Η. (1989), «Η οργάνωση προγραμμάτων ειδικής αγωγής», *Το σχολείο και το σπίτι*, τ. 6, σσ. 251-254.
- ΜΠΟΥΚΑ Α. (1989), «Ενεργός επαγγελματικός προσανατολισμός. Κατάρτιση και απασχόληση ατόμων με ειδικές ανάγκες», *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, σσ. 36-41.
- ΜΠΑΡΔΗΣ Π. (1977), «Το πρόγραμμα του ειδικού νηπιαγωγείου», *Σύγχρονο νηπιαγωγείο*, έτος Δ', σσ. 35-38.
- ΜΠΕΛΠΑΣ Α. (1982), «Βασικές αρχές για την οργάνωση της ειδικής αγωγής», *Εκπαιδευτική φωνή*. αρ. φυλ. 15-16.

- ΜΠΙΡΤΣΑΣ ΧΡ. (1982), «Η εκπαίδευση του προβληματικού παιδιού στην Ελλάδα», *Σχολείο και ζωή*, έτος 30, τ. 4, σσ. 182-187.
- ΜΠΟΥΡΜΑ Α., ΑΓΟΡΑΣΤΟΥ Κ. (1993), «Η επαγγελματική εκπαίδευση και αποκατάσταση ατόμων με ειδικές ανάγκες μέσω των προγραμμάτων του ΟΑΕΔ», *Εκπαίδευση και επάγγελμα*, σσ. 37-46.
- ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ Γ. (1963), «Ανάγκη οργάνωσης ειδικής αγωγής», *Σχολείο και ζωή*, τ. 7-8, σσ. 302-307.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Ν. (1977), *Αγωγή των νοητικώς καθυστερημένων*, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ Ι. (1987), *Ψυχική υγεία και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Σ. (1990), *Επαγγελματική εκπαίδευση και προσανατολισμός. Αναφορά σε άτομα με ειδικές ανάγκες*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ. Ν., ΧΑΤΖΗΣ Γ. (1982), *Η στάση των κανονικών παιδιών απέναντι στα αποκλίνοντα*, Αθήνα.
- ΠΟΡΠΟΔΑΣ Κ. (1981), *Δυσλεξία*, Αθήνα.
- ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ Α. (1956), *Η δημιουργία επιπρόσθετων ευκαιριών απασχόλησης για τα άτομα με ειδικές ανάγκες*, έκδοση ΟΑΕΔ.
- ΡΟΥΣΚΑΣ Γ. Α. (1956), *Διάγνωση και τοποθέτηση των καθυστερημένων και δύσκολων παιδιών*, Αλεξανδρούπολις.
- ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Χ. (1980), *Τα καθυστερημένα άτομα στην ελληνική κοινωνία. Η εξέλιξη της στάσης της ελληνικής κοινωνίας έναντι των ατόμων με καθυστερήσεις και αποκλίσεις. Κοινωνιολογική και παιδαγωγική μελέτη*, Ιωάννινα.
- ΣΤΑΣΙΝΟΣ Δ. (1984), «Άτομα με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα. Το πρόβλημα, η διαχρονική του οπτική και οι προοπτικές επίλυσής του», *Νέα παιδεία*, έτος 80, τ. 31, σσ. 87-96.
- ΣΤΑΣΙΝΟΣ Δ. (1991), *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Αθήνα.
- ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ Κ. Ι. (1976), *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Αθήνα.
- ΥΠΕΠΘ, Δ/ση Ειδικής Αγωγής (1992), *Δελτίο πληροφοριών ειδικής αγωγής, σχολική και κοινωνική ενσωμάτωση*. Έκδοση Ε', Αθήνα.
- ΥΠΕΠΘ (1989), *Ο δυσλεξικός έφηβος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα.